

HUNLAR, GÖKTÜRKLER VE UYGURLAR'DA GELENEKSEL FESTİVAL VE EĞLENCELER

Özkan İzgi

Gelenekler eskiden kalmış rivayetlerin, inançların, düşünce ve âdetlerin hepsi olarak düşünülürse, gelenekler, bir milletin özünü meydana getiren elemanlar olarak ortaya çıkarlar. Bu yönden hareket ederek bu yazıda Eski Türk Devletlerinde bu geleneklere bağlı olarak yapılan festival ve eğlenceleri, kaynakların verebildiği bilgiler ölçüsünde değerlendirmeye çalışacağız.

Festival ve eğlenceleri çok çeşitli kısımlara ayırmak mümkündür. Bunları, konularına göre dinî ve dinî olmayan festival ve eğlenceler olarak ayırmak mümkün olduğu gibi, devletin düzenlediği ile halkın tertip ettiği festival ve eğlenceler olarak da ayırmak mümkündür. Bu yaptığımız ayırımı, bilhassa festivaller yönünden birbirleriyle alakalıdır ve daha çok dinî bir görünüm içindedir.

Türkler bilindiği gibi uzun yıllar şamanizm dininin etkisi altında kalmışlardır. Bununla ilgili olarak bazı dinî törenler, şenlikler şeklinde kutlanmıştır. Mevsimlerin, Türk kültür hayatında önemi büyüktür. Çünkü, Türk kültürünün ekonomik esasını teşkil eden hayvancılık ve ziraat mevsimlere göre bazı değişiklikler göstermiştir. Bahar mevsiminin diğer mevsimlere nazaran Türklerin günlük yaşayışlarında daha da büyük bir öneme sahip olduğunu görüyoruz. Ticaret faaliyetlerinin arttığı, kişilerin şahsî ihtiyaçlarını giderdiği bu mevsim, gök gürlemeleri ve şimşek çakmalarıyla başlamış olurdu. Bahar mevsimlerinde yapılan bayramların hiç şüphesiz en önemli tarafı kurban törenleri olmuştur. Bunun yanında, bütün Orta Asya halkında bahar bayramlarının müşterek tarafı at yarışlarının yapılması ve şarkılar söylenmesidir. Kurbanların kesilmesi, at yarışlarının yapılması ve toplu halde şarkılar söylenmesi, bahar bayramlarının en büyük özelliği olmuştur. Eski Türk geleneklerine göre, bayram ve düğünlerde kadın erkek bir arada yemek yerler, içki içerler ve müzik aletleri çalarak dans edip eğlenirlerdi.

Eski Türk geleneklerine göre, Gök, insanların yaşantısında en önemli bir unsur olmuştur. Bu yüzdendir ki Uygurlara kadar bütün Türk topluluklarının reisleri yahut kağanları *Tengri* ve bunun yanında *Göğün Oğlu* ünvanlarını almışlardır. Uygurlar zamanında ise, Mani dininin kabulünden sonra, Ay mefhumu önem kazanmış ve kağan ünvanlarının başına geçmiştir. Fakat bu ünvanla dahi gök önemini kaybetmemiş oluyordu¹. Yine Eski Türklerde *yer* yani *toprak* ve *su*, belki gökten bir derece daha az öneme sahip olmakla beraber yine de önemli bir unsur olarak tesirini göstermiştir. Varlıkların beslenmesi, ölenlerin sığındığı yerin yine toprak olması sebebiyle, dağın tepesinde yapılan ayinlerin icrasında ancak hükümdarın hak sahibi olduğu bilinmektedir. Dağın eteğinde, bir koruda veya ağaç dibinde yapılan *yer-su* ayinlerinde ise, böyle bir özellik aranmaz ve bu ayinleri bir bey ve bazen hükümdarın eşi de idare edebilirdi².

Yıkılışları ve kuruluşları hemen hemen aynı insan topluluklarına ve geleneklerine bağlı olan Orta Asya Türk devletleri hakkında her yönüyle ancak Çin kaynaklarından bilgi edinebiliyoruz. Bu bilgiler, her iki devletin münasebetleri nisbetinde artmış veya eksilmiştir. Şimdi ilk defa bir devlet hüviyetinde ortaya çıkan Hsiung-nu (Hun)'lar hakkında mevzuumuzla ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgileri görelim.

Shih Chi kitabında Hsiung-nu âdet ve nizamları hakkında şunlar yazılmıştır: «Senenin ilk ayında kabile reisleri toplanarak Hsiung-nu imparatorluk sarayında küçük bir topluluk meydana getirirler; beşinci ayda Lung-ch'eng'da toplanarak kendi ataları, gök ve yer için ibadet ederler; sonbaharda atlar şişmanladığı zaman, yine büyük bir toplantıyı Tai-lin'de yaparlar ve aynı zamanda bu toplantıda nüfus sayımı yaparak şahısların vermeye yükümlü oldukları nüfus vergisini toplarlar.»³ Yine aynı devrin bir başka Çin kaynağı olan *Huo Han-shu* kitabında ise şu bilgiler vardır: «Hsiung-nu'ların üç tane ejderha festivali vardır ki gök için ibadet ettikleri bu festivaller senenin birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarının *wu*⁴ gününde yapılır. Güney Hsiung-nu'lar kendi ananevi gök tanrısına ibadetleri yanı sıra Han (M.Ö.

1 Edwin O. Reishauer - John K. Fairbank, *East Asia The Great Tradition*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1958, s. 95.

2 Emel Esin, «Ötüken Yış», *Atsız Armağanı*, İstanbul, 1976, s. 148.

3 Ssu-ma Ch'ien, *Shih Chi*, Po-na ed., kısım 110, Hsiung-nu bölümü.

4 «*Wu*», Çinlilerin kullandıkları göğe ait onluk sistemin beşinci işaretidir. Bu hususta *Shih Chi* kitabının Hsiung-nu bölümünde şöyle bir kayıt vardır. «*Wu* ve *Chi* günlerini uğurlu saydıkları için Hsiung-nu'lar Çinlilerden almışlardır.» Burada bahsedilen *Chi* de aynı sistemin altıncı işaretidir.

206-M.S. 220) sülâlesinin hükümdar atalarına da ibadetlerini merasimler şeklinde ifa ederlerdi. Bu festivalden istifade ederek toplanan kabile reisleri aynı zamanda devletin işlerini de görüşürlerdi. Onlar kendilerini at ve deve yarışları yaparak eğlendirirlerdi.»⁵

Yukarıdaki iki kaynaktaki Hsiung-nu âdetleri hakkında verilen bilgiler, esasında aynı şeyleri ifade etmektedir. Shih Chi'de birinci ayda yapılan festival, *Hou Han-shu*'da ki Hsiung-nu imparatorluk sarayında birinci ayda yapılan festivalle aynıdır. Diğer iki ayda yani beşinci ve dokuzuncu aylarda Lung-ch'eng ve Tai-lin'de yapılan festivallerde aynıdır. *Hou Han-shu*'da Hsiung-nu'ların her üç festivalde aynı isim ve ehemmiyet altında ejderha festivali olarak geçmektedir. Fakat Shih Chi'ye göre beşinci ayda Lung-ch'eng'da yapılan festival daha önemli gözükmektedir. Çünkü bütün kabile reislerinin ve prenslerin toplanarak ibadet ettikleri bu festivalin arkasından hemen devletin önemli işleri müzakere edilmektedir. Bu festivale sadece Hsiung-nu prens ve yüksek dereceli memurlar katılmayıp Hsiung-nu Shan-yü'nün⁶ hükümraniği altında bulunan diğer kabilelerde katılıyordu.⁷ Hsiung-nu vassallarının festivalde hazır bulunmaları onların yalnız tanrıya olan inançlarından dolayı değil, aynı zamanda Shan-yüye karşı siyasi yönden bağlı olduklarından da ileri geliyordu. Hsiung-nu'lar kendi siyasetlerini devlet ve din birliği üzerine kurmuşlardı. Bundan dolayıdır ki devletin birlik içinde olması için bu üç festivalden daha fazla ihtiyaç duydukları bir müesseseye luzum hissetmemişlerdir. Bu üç festival bugün için Yeni Yıl Festivali, 21 Mart'a tesadüf eden İlkbahar Ekinos'u ve Hıristiyan âleminde yaygın olan Şükran Günü (Thanks Giving) festivallerine tesadüf eder⁸. Hsiung-nu dilinde *Shan-yü* ünvanının gök ile ilgili olduğu bilinmektedir. Yine bir başka Hsiung-nu ünvanı olan *Ch'eng-li Ku-t'u*'da hükümdarlara verilen bir ünvan olup «*Göğün Oğlu*» manasındadır. Bu her iki ünvan da Çin imparatorlarının almış oldukları ünvanlarla büyük bir benzerlik göstermektedir. *Shan-yü*, Çin imparatorlarının ünvanı olan Huang-ti'ye, ikinci ünvan olan *Ch'eng-li Ku-t'u* ise *T'ien-tzu* ünvanı ile aynıdır⁹. Bundan dolayı Hsiung-nu *Shan-yü*-

5 *Hou Han-shu*, Po-na ed., Bölüm 119, Güney Hsiung-nu bölümü.

6 Hsiung-nu hükümdarlarının kullandıkları ünvanıdır.

7 Kurakichi Shiratori, «On the Territory of the Hsiung-nu Prince Hsu-t'u Wang and His Metal Statues for Heaven-worship», *Memoirs of Research Department of the Toyo Bunko*, No: 5, 1930, s. 27.

8 Shiratori, K., *Aynı eser*, s. 26.

9 Hsiung-nu'ların kullandığı bu ünvanlarla, Çin ünvanlarının birbirleriyle alakası olup olmadıklarını inceleyen bir makale yakında tarafımızdan yayınlanacaktır.

lerinin Lung-ch'eng'da yaptıkları göğe ibadet festivali ile Çin imparatorlarının göğe ve yere yaptıkları ibadetler olan *Chiao-ssu* ve *Feng-ch'ang* ayinleri birbirlerine çok benzemektedirler¹⁰. Bu sebeptendir ki Eski Türklerde yapılan gök ayinleri Çinlilerde olduğu gibi yalnız imparatorun yahut *Shan-yü*'nün başkanlığında yapılan festivaller olmuştur.

Göktürk'ler zamanında da Hsiung-nu'larda olduğu gibi bu festivallerin aynen devam ettiği anlaşılmaktadır. Göktürkler'de de senenin beşinci ayında yapılan festival daha fazla önem taşımaktadır¹¹. Bu devrin Hsiung-nu'lar zamanı ile ortak yanlarından biri de, bu festivallerde at yarışlarının yapılması ve şarkılar söylenmesidir. Bu toplu halde şarkı söylemeler herhalde Çinlilerin çok alâka ile takip ettikleri bir husus olacak ki bunları kendi kitaplarında yazmışlardır. Göktürkler'in bu festivallerde gösterdikleri diğer bir özellik te çok kıymetli içmeleridir¹². Çin kaynaklarında bahsedilen bu Göktürk şarkılarından günümüze kadar geleni olmamıştır ve mahiyetleri hakkında da bir bilginiz yoktur. Fakat, mahiyetini bilmediğimiz bu Göktürk şarkısının bir Çinli tarafından da söylenmiş olduğunu yine bize bir Çin kaynağı yazmaktadır. 698 senesinin Eylül ayında Kapgan Kagan kendisine teslim olan Çin veziri Yen Chih-wei'ye bu Göktürk şarkısını söyletmiştir. «Kapgan Kagan, teslim olan Çin veziri Yen Chih-wei'ye Chao-chou bölgesini teslim olmağa ikna etmesini emretti. Yen Chih-wei, Chao-chou şehrinin dışında Göktürkler'le birlikte el ele vererek ve dans ederek 'çok yaşa kagan' adlı Göktürk şarkısını söylüyordu. Bu sırada surun üstünden bu durumu seyreden Çin generali Ch'en Ling-ying, Yen Chih-wei'ye şöyle dedi: 'Siz Çin hükümetinde Shang-shu'¹³ gibi yüksek bir mevki işgal ediyorsunuz. Halbuki bugün, Göktürkler için dans ederek şarkı söylüyorsunuz. Hiç utanmıyor musunuz? Yen Chih-wei 'çok yaşa kagan' şarkısını söylemek zorundayım' diye çok ince bir sesle cevap verdi.»¹⁴

Uygurlar zamanında ise festival ve eğlenceleri biraz daha değişik şekilde görmeye beraber yine de kendinden evvel kurulmuş olan Türk topluluklarının geleneklerini de kendi bünyelerinde toplayarak yaşatmağa çalıştıklarını görüyoruz. Bilindiği gibi, Uygurların siyasî hayatları iki kısımda ol-

10 Shiratori, K., *Aynı eser*, s. 26.

11 Shiratori, K., *Aynı eser*, s. 27.

12 Shiratori, K., *Aynı eser*, s. 27.

13 «Shang-shu» terimi, «Devlet arşiv direktörü» anlamındadır. Bakınız, W. Eberhard, *Çin-Sinolojije Giriş*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 146.

14 Chang Jen-t'ang, *T'ang devrindeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler*, Doktora çalışması, Taipei, 1968, s. 149.

muştur. İlk önce ilk yurtları olan Ötügen'de yaşamışlar ve daha sonra Kırgız yenilgisini takiben (840) yeni yurtlarında (Turfan, Kan-chou, Sha-chou) bölgelerinde yaşamışlardır.

Ötügen Uygurlarının kutladıkları Bahar bayramı yine eski atalarının gibi beşinci ayda yapılırdı. Bu ayda Uygur kaganı beylerini ve halkını Tojen ırmağının kıyısında toplayıp gök tanrıya kurban sunduğu hakkında Çin kaynaklarında bilgi vardır¹⁵. İlbahar'da kutlanan diğer bir bayram da sürücüleri otlatmağa çıkarma ayı olarak kabul edilen ve dokuz Mayıs'ta yapılan *Örüş sara* bayramıdır¹⁶. Ötügen Uygurları hakkında gökle ilgili olarak yaptıkları âyin hakkında bir Batı kaynağı olan Ebu Dülel'in Seyahatnamesinde de bir kayıt vardır. «Uygurlar, gökkuşağı görüldüğü zaman şenlik yaparlar. İbadetlerini güneşin battığı tarafa yönelerek yaparlar» denmektedir¹⁷.

Uygurların Kırgız yenilgesinden sonra güneye inip bilhassa Turfan bölgesinde kurdukları yeni devlet en ileri medeniyet seviyesine ulaşmış olanıdır. Bu devletle Çin'in daha çok teması olmuş ve bu yüzden de Çin kaynaklarında bu Uygurlar hakkında daha çok yazı yazılmıştır. 981 tarihinde Sung imparatoru T'ai-tsung tarafından Uygurlara yollanan elçi Wang Yen-te'nin 984 tarihinde yapmış olduğu bu seyahati tamamlayıp Çin başkentine döndüğünde Çin imparatoruna sunduğu elçilik raporu bize yeni yerlerine yerleşmiş olan bu Uygurlar hakkında çok kıymetli bilgiler vermektedir¹⁸. Wang Yen-te'nin verdiği malûmat elbette bir yabancıнын gözlemleri olarak kıymetlidir. Fakat konumuzla ilgili olarak verdiği bilgileri daha iyi tanımlayabilmek için bu bilgilerin eski Türk ananeleri ile karşılaştırmak yahut onlarla tamamlamakta büyük fayda olacağı kanısındayım.

Wang Yen-te'nin seyahatnamesinde festival ve eğlenceler hakkında şunlar yazılıdır. «Uygurlar müzik aleti olarak *k'ung-hou*¹⁹ (kopuz) kullanırlar. Uygurların büyük kısmının yaptığı bir âdet de atlara binerek ok atmak

15 P. Pelliot, «Neuf Notes Sur Les Questions de l'Asie Centrale», *T'oung Pao*, XXVII (1929) s. 214.

16 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s. 97.

17 Ramazan Şeşen, *Ebu Dülel Seyahatnamesi*, Ankara, 1975, s. 86.

18 Özkan İzgi, *The Itinerary of Wang Yen-te to Kao-ch'ang (981-984)*, Doktora tezi, Harvard Üniversitesi tarafından 1972 de kabul edilmiştir.

19 Kopuz hakkında daha fazla bilgi için bk. P. Pelliot, «Le k'oung-heou et le qopuz» *Mélanges Sinologiques Offeris au Professeur Naito*, Kyoto, 1926, s. 207-210.

idi. Onlar seyahat etmekten hoşlanırlar. Seyahatleri sırasında mutlaka müzik aletlerini de beraberlerinde taşırlar. Daha çok ilkbaharda seyahat etmeği severler. Toplu halde seyahat ederken kendi aralarında müzik aleti çalarlar. Seyahat edenler at sırtında iken çeşitli yaratıklara yay çekerek ok atarlar. Buna *Jang-tsai*²⁰ derler.»²¹ Her ne kadar Turfan Uygurlarının şamanizm'i bırakıp Maniheizim ve Budizim dinlerini kabul ettiklerini biliyorsak da burada Şamanizm'in bir kalıntısını görmek mümkün olmaktadır. Çünkü, Budizim'in ahlâk kaidelerinden biri de günah, sefil ve kötü işler yapmamak ve yay gerip ok atarak başka mahlûkları hayatlarından ayırmamaktır²².

Wang Yen-te'nin kayıtlarına göre Uygurlar, üçüncü ayın dokuzuncu günü *Han-shih* festivalini kutlamaktadırlar²³. Bu festivalin manasını *Soğuk Yemek Festivali* olarak bugünkü türkçeye çevirebiliriz. Bu festival, Çinliler tarafından kutlanan *Ch'ing-ming* festivalinden bir gün öncedir. *Ch'ing-ming* festivali Hıristiyanların Paskalya tatiline, Müslümanların ise Hızır gününe tekabül eder²⁴. Bu festival izlerine Çin'in bazı kesimlerinde bugün bile rastlanmaktadır. *Ch'ing-ming* festivali Wang Yen-te'nin bahsettiği *Han-shih* festivali ile başlamaktadır. Bu başlangıç ise, soğuk yemeklerle hazırlanan bir ziyafetle olmaktadır. Evin içindeki yahut dışındaki bütün ateşler söndürülür ve yirmidört saat içinde yeni bir ateş yakılmaz. Bir gün önceden hazırlanan soğuk yemekler yenilirdi²⁵.

Wang Yen-te'nin bahsettiğine göre Uygurlar, *She* ve *Tung-chih* yani yaz ve kış dönenceleri için festivaller düzenlemekteydiler. *She*, yaz dönencesinde 21 Haziran'da toprak için kurban hediye etmektir. *She* için kurban verme bilhassa zürriyet tohumlarına şekil veren ilâhlara hediye vermektir²⁶. Burada da Uygurlardan önce kalma bir ananeyi görebiliyoruz. Hsiung-nu'lar zamanında yüksek dağlar ve pınarlar iyi ruhların oturdukları yer sayılır ve buralarda tanrıya dua edilip kurban kesilirdi. Bunlara da *yer-su* tanrıları dendiğini yukarıda görmüştük. İşte Wang Yen-te'nin bahsettiği *She*'da böyle bir kurban verme olayı olabilir.

20 *Jang-tsai*, türkçede «gökten gelecek felâketlere karşı kurban verme» demektir.

21 Wang Ming-ch'ing, *Hui-ch'u Ch'ien-lu, Chin-tai pi-shu* ed., s. 6v.

22 R. Rahmeti Arat, *Uygurlarda İstihlâlara dair, Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, s. 62.

23 Wang Ming-ch'ing, s. 6 v.d.

24 W. Eberhard, *Chinese Festivals*, London, 1958, s. 118.

25 Eberhard, *Aynı eser*, s. 118.

26 Schindler, Bruno, «The development of the Chinese Conception of Supreme Beings», *The Hirth Anniversary Volume*, London, 1923, s. 318.

Tung-chih ise kış dönencesinde yani 21 Aralık'da meydana gelir. Bu da aynı yaz dönencesinde olduğu gibi fakat daha büyük bir kutlama ile gerçekleşir. Bu festivalin önemi *Yin* ve *Yang* prensiplerinin yer değiştirmesidir. Çinlilerin inancına göre *Yang*, erkek, uğurlu, kuvvetli, parlak ve sıcaktır. *Yin* ise, dişi, uğursuz, zayıf, donuk ve soğuktur. *Yang* sıcaklığından, parlaklığından dolayı İlkbahar'a tekabül edebilir. Sonbahar ise artık soğuk bir mevsime girildiğinden *Yin'e* tekabül eder. İşte bu sebepten dolayı *Tung-chih* festivali önem kazanmaktadır. Kış devresine girildiğinden *yang* uzaklaşıp yerini *yin'e* bırakmaktadır. Bu festivalin Çin'de kutlanışında imparator ve onun memurları günlük faaliyetlerine ara verirler ve bulutların rengine bakarak gelecek seneye ait kehanette bulunurlardı. Yukarıda gördüğümüz *Han-shih* (Soğuk Yemek Festivali)'inde yine *yang* ve *yin* prensibi ile ilgili olabileceğini düşünmekteyim. Çünkü, *yin*'in temsil ettiği soğukluk bu festivalle son buluyor ve artık sıcak bir mevsime girildiğinden soğuk yemekler yenerek *yin* uğurlanıyor olabilir.

Uygurların eğlencelerine ait Wang Yen-te'nin seyahatnamesinde şunlar yazılıdır: «Uygurlar, gümüş ve pirinçten kaplar yaparak su ile doldururlardı. Onlar suyu birbirlerine fıskırtarak yahut suyu birbirlerine atarak spor yaparlardı. Bunu *Ya yang-ch'i ch'ü-ping* diye isimlendirirlerdi.»²⁷ Bu cümlenin manası da erkek *Ch'i*'yi bastırarak ateşi püskürtmektir. Burada *yang* yine erkek, sıcak bir varlığı temsil etmektedir. Bundan dolayı da Uygurlar suyu birbirlerine atarak sıcaklığın vücutlarından çıkıp serinlemelerine yardımcı olmaktadır. Wang Yen-te'nin spor diye vasıflandırdığı bu hareketlerle serinlemekten başka belki de eski bir şamanizm'in kalıntısı olarak yağmur yağdırmakla da ilgili olabilir. Wang Yen-te'nin bahsettiği bu adetten bir başka şekilde diğer bir Çin kaynağı da bahsetmektedir. Bu kaynağa göre Kao-li'lerin hakanları da İlkbahar bayramı ayininden sonra elbiseyle suya girerler ve halk ikiye ayrılıp birbirine su serpip taş atarlarmış²⁸. İnan'ın Yada taşı ile ilgili bir yazısında Ulu Katay, Salcıvit, Barin-Tabın Başkurtlarında yağmur tılsımı olarak birbirlerini suya atmak, birbirlerine su serpmek adeti olduğu kayıtlıdır²⁹. Çin kaynağının ve İnan'ın verdiği malûmattan, Wang Yen-te'nin *Ya yang-ch'i ch'ü-ping* diye isimlendirdiği olayın yağmur yağdırmakla ilgili eski bir ananeye de ilgili olduğunu zannetmekteyim.

Türkler de *toy* merasimlerinin de devlet hayatında önemli bir yer tut-

27 Wang Ming-ch'ing, *Aynı eser*, s. 6 v.d.

28 Abdülkadir İnan, *Aynı eser*, s. 165.

29 İnan, *Aynı eser*, s. 165.

tuğu bilinmektedir³⁰. Toylar, doğum, beğ oğlunun ilk avı, tahta çıkma, bir felâketten kurtulma ve elçi kabulü gibi sebeplerden dolayı yapılıyordu. Wang Yen-te yine bize seyahatnamesinde kendisinin Uygur kaganı Arslan Han tarafından kabul merasimini anlatırken söyledikleri aynen bir toy merasimini andırmaktadır. «Bir tarafta bir kişi taştan bir çan tutuyordu. O seremoninin başlaması için taşa vurdu. Kral -Han- bu çanın sesini duyduğu zaman eğildi. Sonra oğlu, kızı, yakın akrabaları etrafını çevreliyerek eğildiler ve hediyelerini aldılar. Bundan sonra müzik, içki, ziyafet ve aktörler tarafından gece oynanan bir oyun vardı» demektedir³¹.

30 Ögel, *Aynı eser*, s. 153.

31 Wang Ming-ch'ing, *Aynı eser*, s. 6 v.d.